

İsrail'in Arap Baharı'na Yaklaşımı ve Suriye İç Savaşı'na Yönelik Pozisyonu

DOI: 10.26466/opus.826966

*

Pınar Özden Cankara *

* Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik/Türkiye

E-Posta: pinar.cankara@bilecik.edu.tr

ORCID: [0000-0003-3739-4771](https://orcid.org/0000-0003-3739-4771)

Öz

Arap Baharı olayları basit bir halk hareketi olarak başlamasına rağmen yıllar geçtikçe bölgeyi kaosa sürüklemiştir. Suriye'de bir iç savaş çıkıp ülkeyi istikrarsızlaştırmıştır. Böylelikle yıllardır Ortadoğu'nun en önemli sorunu olan Filistin-İsrail çatışması bile gündemden düşmüştür. Artık Ortadoğu'yu karışıklığa sürükleyen devlet İsrail olarak görülmemektedir. Arap Baharı sonrası oluşan karmaşa bölgeyi bir kez daha uluslararası siyasetin gündemine taşımıştır. İsrail Arap Baharı olaylarının başından itibaren bu gelişmeleri tehlikeli olarak görmüştür ve bu ülkelerin demokrasiye dönüşeceğine inanmamıştır. Suriye'de olaylar adım adım iç savaşa doğru sürüklenirken de İsrail ulusal çıkarlarını hesaplamaya devam etmiştir. Bu çalışmada öncelikle İsrail'in genel olarak Arap Baharı olaylarını nasıl yorumladığı ele alınmış, sonrasında ise Suriye'deki olaylara karşı nasıl bir pozisyon aldığı ortaya konulmuştur. Yapılan araştırmada İsrail'in Suriye'de yıllar içerisinde önceleri bekle-gör siyaseti izlediği ve savaş Golan Tepelerine sığınca bu politikadan adım adım vazgeçerek, aktif bir tutum benimsediği sonucuna ulaşılmıştır. İsrail, Golan Tepelerini Suriye'ye kaptırmamak için mücadele vermektedir. Suriye'de denkleme bir de İran ve Hizbullah eklenince İsrail, Suriye'nin İran kontrolüne geçmesine müsaade etmeyeceğini nokta atışı askeri operasyonlar yaparak göstermeye başlamıştır. İsrail'in Suriye İç Savaşı'ndaki hedefi Cumhurbaşkanı Esad'ın görevde kalmasını sağlamak, Golan Tepelerini elde tutmaya devam etmek ve İran'ın Suriye'de askeri üs edinmesini engellemek olarak şekillenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İsrail, Suriye İç Savaşı, Arap Baharı, Netanyahu, Esad

Israel's Approach to The Arab Spring and Its Position Towards the Syria Civil War

*

Abstract

Although the Arab Spring events began as a simple social movement over the years it transformed the region into chaos. Civil war broke out in Syria and destabilized the country. Thus, the Palestinian-Israeli conflict which has been the most important problem of the Middle East for years has disappeared from the agenda. Hence Israel has no longer seen as the state dragging the Middle East into turmoil. The complexity that occurred after the Arab Spring has once again brought the region to the agenda of international politics. Israel has seen these developments dangerous since the beginning of the Arab Spring events and she did not believe that these countries would turn into democracy. While events in Syria gradually drifted towards civil war, Israel continued to calculate its national interests. In this study, first of all how Israel interprets the events of the Arab Spring in general will be discussed, and then, how it is positioned against the events in Syria will be revealed. In this research, it was concluded that Israel followed a wait-and-see policy in Syria over the years and when the war spread to the Golan Heights, it gave up from this policy step by step and adopted an active attitude. Israel is struggling not to lose the Golan Heights to Syria. When Iran and Hezbollah were added to the equation in Syria, Israel started to show that it will not allow Syria to be under Iranian control by making point-by-point military operations. The goal of Israel in the Syrian Civil War was to keep President Assad in office, to keep the Golan Heights and to prevent Iran from acquiring a military base in Syria.

Keywords: *Israel, Syrian Civil War, Arab Spring, Netanyahu, Assad*

Giriş

2010 yılının Aralık ayında Tunus'ta gerçekleşen bir protesto eyleminin Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerini saracak geniş kapsamlı bir halk hareketine dönüşmesi ve hatta bazı ülkelerde çok uzun yıllardır iktidarda olan liderleri değiştirmesi, ne İsrail'in, ne de diğer bölge ülkelerinin öngörebildiği bir olguydu. Dolayısıyla İsrail, önceleri bu halk hareketlerinin ne yöne gideceğini görebilmek için temkinli bir yaklaşım sergiledi. İsrail, üç defa etrafındaki Arap ülkeleri ile kapsamlı birer savaşa tutuşmuş, 1975-1990 yılları arasında yaşanan Lübnan iç savaşı nedeniyle huzur bulamamış ve 1990'lardan beri de Filistinlilerin İntifada olarak adlandırılan sivil itaatsizlik eylemleri ile uğraşmakta olan bir ülkedir ve bu nedenle onun için kendi vatandaşlarının güvenliği meselesi her şeyden önce gelmektedir.

İsrail, Camp David ile başlayan süreçte hiç olmazsa Mısır ile aşama aşama sorunlarını çözüp, kendi varlığını ilk kez bir Arap devletine kabul ettirmiş ve bu ülkeden tehlike algılamadığı bir atmosfer yakalamış iken, Arap Baharı ile alanda bulunan kısıtlı müttefiklerini kaybetme korkusu yaşamaya başlamıştır. Örneğin İsrail için Mısır stratejik derecede önemlidir çünkü İsrail, Gazze ablukasında Mısır ile olan ilişkileri sayesinde Refah sınır kapısının açık ya da kapalı olması durumunu kontrol altında tutabilmekte ve Mübarek rejiminin, Müslüman Kardeşler gibi, ülkede bulunan köklü ve güçlü İslamcı örgütleri baskılamasından memnuniyet duymaktadır. Ancak Mısır'da Mübarek rejiminin değişmesi ve ardından Müslüman Kardeşlerin iktidar olabilmesi, İsrail'in yeni bir güvenlik endişesi duymasına neden olmuştur.

Arap Baharı olayları Suriye'ye sıçrayınca İsrail, Mısır'dakinin aksine, bu yeni durumun belki de kendisine daha önemli fırsatlar sunabileceğini düşünmüştür. Sonuçta İsrail, Mısır ile barış masasına oturmuş ve derin pazarlıklarla da olsa bu ülkeyi bir sorun olmaktan çıkartmıştır ama Suriye ile benzer bir ortamı yakalayamamıştır. İsrail için Suriye'deki Beşar Esad rejimi zaten güvenilmez ve iş birliği yapılamaz liderler arasındadır. Bu nedenle İsrail olayların başında sınır komşusu olduğu ülkelerde ciddi iç karışıklıklar yaşanırken, bunlara bir tepki vermeyerek, sanki bu olayların dışındaymış gibi davranmıştır. İsrail'in "bekle-gör" siyaseti izlediği bu yıllarda, bir yandan da aslında kendi topraklarında

uzun zamandan beri sivil itaatsizlik eylemi gerçekleştiren Filistinli halkın sınırda yaptıkları protesto eylemleriyle ile uğraştığı da unutulmamalıdır.

Arap Baharı hareketleri temelde halkların iktisadi durumlarına yaptıkları itiraz ile başlayarak, siyasal yapıya duydukları kızgınlıkla taçlanmıştır. İsrail için Arap Baharının düşünülmesi gereken üç boyutu olmuştur; etrafındaki ülkelerde düşman grupların iktidara gelmesi riski, zaten sivil itaatsizlik yapan Filistinlilerin şiddet eylemlerini daha da arttırması ihtimali ve bunların ötesinde Arap Baharında ortaya çıkan felsefik düşüncenin İsrail'e de sıçraması olasılığı. Sonuçta İsrail'de ülkenin ekonomik gidişatından ve Filistinliler ile olan gerilimden ve güvensizlik ortamından rahatsız olan bir taban bulunmaktadır. Tüm faktörleri birer ihtimal olarak ele alan Netanyahu hükümeti bu nedenle önceleri meseleye temkinli yaklaşmıştır. Ancak Arap Baharı süreci yıllarca süren bir karaktere bürününce, İsrail de bunu nasıl değerlendirebileceğini ve burada nasıl bir pozisyon alması gerektiğini düşünmeye başlamıştır.

Arap Baharının en ağır yaşandığı ülke olan Suriye toprakları, olayların başladığı tarihten itibaren geçen dokuz yıllık süre içerisinde önce terör gruplarının, daha sonra paramiliter örgütlerin ve nihayetinde de vekalet savaşı yürütmeye başlayan küresel aktörlerin ayrıştırıcı politikalarına maruz kalmıştır. Arap Baharının ağır iç savaşa dönüştüğü ve yıllara göre mevzi kazanan aktörlerin değiştiği Suriye, bu haliyle Ortadoğu'nun en ağır güvenlik sorununu oluşturmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada Ortadoğu'nun kilit aktörü olan İsrail'in önce genel olarak Arap Baharı olaylarını nasıl yorumladığına bakılacak, özel olarak ise Suriye İç Savaşı'nı nasıl gördüğüne ve bu ülkede yaşanan karışıklıklarda desteklediği bir taraf olup, olmadığına odaklanılacaktır. İsrail'in Suriye meselesinde önünde epey seçenek belirmiştir ve bu çalışmanın amacı İsraili bürokratların bu seçenekleri nasıl değerlendirdiklerini ortaya koymaktır.

İsrail'in Genel Olarak Arap Baharı Olaylarına Yaklaşımı

Kuzey Afrika ve Ortadoğu Arap ülkelerinin Arap Baharı öncesi ortak sorunu, sınırlarının I. Dünya Savaşı sonrasında işgalci Batılı ülkeler

tarafından çok da bölge koşulları dikkate alınmadan çizilmesidir. Ortadoğu halkları devletlerini kendi talepleri ile oluşturmadıkları için birer ulus-devlet olmada güçlüklerle karşılaşmıştır. Ortadoğu'da siyasal kimlik, bu coğrafya birer sömürge haline gelince tepkisel bir şekilde İslam inancı ve milli kimliğe tutunarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Sömürge altındayken Batı'nın kurumları ve siyasal yapısı bu ülkelere dayatılmış ve Batılı ülkelerde görülen siyasal kültür ve sivil toplum anlayışı bu ülkelerde kendiliğinden oluşmamıştır. Bu nedenle Ortadoğu'da ülkeler görüntüde liberal ekonomik ve Batı tipi cumhuriyet ve demokrasiye dayalı siyasal sisteme sahiplermiş gibi görünseler de, yıllarca hep aynı isimler siyasal iktidarda yer almış ve halk siyasal sistemden dışlanmışlardır. Bu rejimler gittikçe otoriter bir yönetim anlayışı sergilemiştir.

1978'den beri Yemen Arap Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı olan, 1990'daki birleşmenin ardından kurulan Yemen Cumhuriyeti'nin de seçilmiş ilk Devlet Başkanı olan Ali Abdullah Salih, 2012'ye kadar aynı görevde kalmayı başarmıştır. Mısır'da Hüsnü Mübarek 1981'de Devlet Başkanı olmasının ardından, 2011 yılına kadar otuz yıl iktidarda kalmıştır. Libya'da 1969 yılında bir darbe ile iktidara gelen Muammer Kaddafi, 42 yıl boyunca Libya halkını yönetmeyi başarmıştır. Tunus'ta Devlet Başkanı olan Zeynel Abidin bin Ali 1987 yılından beri ülkesini yirmi dört yıl bu pozisyonda görev yapmıştır. Suriye'de Hafız Esad 1971 yılından hayatını kaybettiği 2000 yılına kadar 29 yıl Devlet Başkanı olarak görev yapmış, ardından bu göreve oğlu Beşar Esad gelmiştir. İsrail, bu devletler ile karşılaştırıldığında daha fazla Batılı anlamda demokratik bir yönetim modeline sahip olarak görünmektedir. İsrail kurulduğu 1948 yılından 2011'e yani Arap Baharı olaylarına kadar dokuz ayrı Cumhurbaşkanı tarafından yönetilmiştir. Bu haliyle İsrail, olaylar ilk başladığında kendisinin bölgede yer alan tek demokratik devlet olduğu söylemini vurgulamaya başlamıştır. Ancak bir yandan da oluşan belirsizlik ortamı İsrail'i rahatsız etmiş ve ülke bu yüzden Arap Baharı'na karşı olumsuz bir tavır takınmıştır.

İsraili politikacılar, Batılı devletlerin aksine, özellikle Mısır'daki olaylara baktıklarında 1979 yılındaki İran'ı gördüklerini ifade etmişlerdir. İran'da Şah'a karşı başlayan demokratik eylemlerin ülkeyi teokrasiye dönüştüreceğinin öngörülememesi gibi, bu olayların da ne

yöne gideceğinin belirsizliğine vurgu yapılmıştır. Hatta Başbakan Benjamin Netanyahu, Mısır'ın İran'ın izinden gitmeye başladığının altını çizmiştir. Güvenlik kaygısı İsrail'in dış politikasına yön veren önemli bir saik olmaya devam etmiştir. Oysa bu dönemde İsrail'in aksine, ABD, AB ülkeleri ve Türkiye bölgede yaşanan gelişmeleri insan hakları yönünde ilerlemeci bir hareket olarak görmekteydi. İsrail'in olaylardan endişe duymasının pek çok farklı nedeni bulunmaktadır. Öncelikle İsrail eski müttefiklerinin yeni düşman haline gelmeleri ihtimalinden, tanınır düşmanlarının gitmesinden ve yerini öngörülemeyen yeni düşmanların almasından kaygı duymuştur (Byman, 2011, s. 128). Bunların dışında İsrail, bölgede kalıcı bir barışın tesisini engelleyen bir faktör olarak demokrasi yokluğu söylemini öne sürmekteydi. Şimdi Arap Baharı olayları ile bir dönüşüm yaşanır, İsrail bu savının elinden alınması olasılığından da çekinmiştir. Öte yandan İsrail, Arap ülkelerindeki kamuoylarının güvenilir olmaması ve nihayetinde bu olaylar neticesinde Gazze'de Hamas ile olan durumun daha da kötüleşmesi ve sürecin barış görüşmelerini etkilemesi ihtimalinden rahatsız olmuştur (Byman, 2011, ss.124-130).

Başbakan Netanyahu 2 Şubat 2011'de Knesset'te yaptığı konuşmasında olaylar neticesinde bölgede iki farklı gelişmenin olabileceğine dikkat çekmiştir. Başbakan Netanyahu optimist bir bakış açısıyla, örneğin Mısır'da reform sürecinin belki başarıyla yürütülebileceğini ve bölgesel barış ve istikrarın demokrasi ile gelebileceğini söylemiştir. Başbakan Netanyahu bir de pesimistik bir bakış açısıyla, bir başka senaryonun daha olabileceğinin altını çizmiştir. Ona göre ikinci bir olası senaryoda, demokrasinin aksine hem Mısır, hem de diğer bölge ülkelerinde durum kaotik bir düzene doğru gidecektir. Bu kötümser senaryoda İran'ın örnek olması ihtimali üzerinde duran Başbakan Netanyahu, sözlerini şu şekilde devam ettirmiştir (Israel Ministry of Foreign Affairs, 2011):

“İran rejimi, bireylerin, kadınların ve azınlıkların haklarını koruyan bir Mısır görmekle ilgilenmiyor. 21. yüzyılı kucaklayan aydınlanmış bir Mısır istemiyorlar. Orta Çağ'a dönen bir Mısır istiyorlar. Mısır'ın, demokratik dünyanın temsil ettiği her şeye karşı çıkan radikal güçler tarafından yönetilen bir başka Gazze haline gelmesini istiyorlar. Burada iki ayrı dünyamız var, iki karşıt dünya, iki dünya görüşü: özgür,

demokratik bir dünya ve radikal bir dünya. Mısır'da hangisi galip gelecek? Bu sorunun cevabı Mısır'da, bölgede ve burada İsrail'de, kendi geleceğimiz için çok önemlidir. Duruşumuz nettir. Özgürlüğü, ilerlemeyi ve barışı teşvik eden güçleri destekliyoruz. Karanlık bir despotizmi, terörizmi ve savaşı dayatmak isteyen güçlere ise karşı çıkıyoruz. Mısır'ı dikkatli bir şekilde yeniden şekillendirmek ve demokratikleştirmek isteyen güçler galip gelirse, böylesi olumlu bir değişimin daha kapsamlı bir Arap-İsrail barışını da destekleyeceğine inanıyorum. Ama henüz orada değiliz.”

Mısır'da rejimin hızla değişmesi ve Ürdün'de de sokak hareketliliğinin başlaması İsrail'i daha da tedirgin etmiştir. Kısa süre önce Lübnan'da Hizbullah destekli yeni bir hükümetin göreve gelmiş olması bu gelişmelere eklenince, İsrail demokratik hareketleri desteklemekten ziyade bunu bir güvenlik krizi olarak algılamaya başlamıştır (Zacharia, 2011).

Öte yandan Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde yaşanan bu gelişmeler nedeniyle İsrail'in Filistinliler ile müzakere masasına oturmak istemeyeceğine ilişkin kaygılar da oluşmaya başlamıştır. Üstelik Başbakan Netanyahu, Knesset'te yaptığı bir başka konuşmada bu kaygıları destekleyecek açıklamalarda bulunmuştur. 16 Mayıs 2011'de Başbakan Netanyahu ABD'ye gitmeden önce İsrail'in olası bir barış sürecinde savunacağı ilkelerin neler olabileceğinden söz etmiştir. Başbakan Netanyahu İsrail'in bir Yahudi devleti olduğunun, Filistinli mültecilerin İsrail'e geri dönmelerinin kabul edilemeyeceğinin, 1967 sınırları öncesine dönme fikrinin imkânsız olduğunun ve Kudüs'ün asla taraflar arasında bölünemeyeceğinin altını çizmiştir (Hexel, 2011). Başbakan Netanyahu'nun bu açıklaması aslında İsrail'in Arap Baharı sürecinde hiç de Filistinliler ile uygun bir müzakere ortamı yakalama ve taviz verme niyetinde olmadığını göstergesi olmuştur.

Bu tarihten sadece üç gün sonra 19 Mayıs 2011'de ABD Başkanı Barack Obama Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde yaşanan gelişmeler hakkında yorum yapmıştır. Başkan Obama Bağdat, Şam, Tahran ya da her nerede olursa olsun, ülkesinin barışçıl toplanma özgürlüğü, din özgürlüğü ve kendi liderini seçme hakkı gibi ilkeleri ve bölgedeki siyasi ve ekonomik reformları desteklediklerini vurgulamıştır. Başkan Obama Suriye'de Esad rejiminin barışçıl

gösterilere müsaade etmesini ve Suriye'nin, İran'ın uyguladığı baskıcı politikaları takip etmekten vazgeçmesini söylemiştir. Başkan Obama Filistin-İsrail meselesi ile ilgili olarak da önceki Başkanların aksine bir çıkış yapmış ve taraflar arasında karşılıklı olarak mutabık kalınacak şekilde toprak değişimi yapıp, 1967 sınırları üzerinden bir barış yapılması gerektiğini söylemiştir (The White House, 2011). Ertesi gün Oval Ofis'te Başkan Obama ve Başbakan Netanyahu bir araya gelmiştir. Başkan Obama görüşme sonrası yaptığı açıklamada Ortadoğu'da sıcak gelişmeler yaşanırken önemli olanın İsrail'in güvenliğini sağlamak olduğunun altını çizmiştir. İki ülkenin de Arap Baharı olaylarını bir fırsat olarak gördüğünü ama bu durumun aynı zamanda tehlike yarattığının farkında olduklarını belirtmiştir. Başkan Obama ABD'nin başta Tunus ve en büyük Arap ülkesi olan Mısır'daki siyasal reformları, insan hakları taleplerini ve ifade özgürlüğü istencini desteklediklerinin de altını çizmiştir. Başkan Obama, Başbakan Netanyahu ile Suriye'deki iç karışıklığı da ele aldıklarını ve ülkesinin Suriye rejimine reform yaptırabilmek için ne tür baskılar ve yaptırımlar uyguladıklarını anlattığını da ifade etmiştir (y.a.y., 2011, <https://www.americanrhetoric.com>).

Başbakan Netanyahu bu görüşmeden yaklaşık altı ay sonra 23 Kasım 2011'de, yani Arap Baharı olaylarının yaklaşık birinci yılında, Knesset'te Arap Baharı ile ilgili o zamana kadar ki en sert konuşmasını yapmıştır. Başbakan Netanyahu, bu defa ne dönemin ABD Başkanı Obama'nın ne de İsrail muhalefetinin Arap Baharı sürecini doğru anlamadığını vurgulamıştır. Ona göre Arap ulusları bir yandan eşitlik, özgürlük demekte ama aslında demokrasiye güven duymamaktadır. Başbakan Netanyahu, Arap Baharı sürecinin yeni bir liberalizm ya da ilerlemeci bir çağ yaratmayacağını ve hatta aksine gittikçe "İslamcı, Batı karşıtı, liberalizm karşıtı, İsrail karşıtı ve demokrasi karşıtı bir harekete" dönüşeceğini söylemiştir. Arap Baharını destekleyen ABD Başkanı Obama ve diğer Avrupalı devletleri "saf" olarak niteleyen Başbakan Netanyahu, aslında ülkesinin ciddi bir istikrarsızlık ve belirsizlikle karşı karşıya olduğunu, bu nedenle de dikkatli olunması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre bu olaylar bölgeyi ileriye değil, geriye götürmektedir. Başbakan Netanyahu, olaylar esnasında Filistinlilerin ayaklanması ihtimalinden korkan İsraili politikacıların kendisine

gelerek, Filistinliler ile gerekirse taviz de verilecek bir anlaşma yapılması önerisinde bulduklarını ama kendisinin böyle düşünmediğini belirtmiştir. Hatta Mısır'da yaşanan sokak çatışmalarını yakından takip ettiklerini belirten Başbakan Netanyahu, ülkede yapılacak olan seçimlerden endişe duyduklarını çünkü İslamcı partiler bu ülkede çoğunluk olursa, onların Hamas ile ilişkileri geliştirmelerinden ve 1979 tarihli Mısır-İsrail Antlaşmasının yeniden gözden geçirilme ihtimalinin belirmesinden ürktüklerini ifade etmiştir (Sherwood, 2011).

Başbakan Netanyahu'nun meclisteki bu konuşmasına yer veren liberal görüşlü Haaretz gazetesinde, konu ile ilgili olarak şu şekilde ilginç bir yorum yapılmıştır (Ravid, 2011): "Netanyahu hükümeti Filistinliler ile barış süreci yürütme konusunda eylemsiz durmasını haklı çıkartabilmek için Arap dünyasındaki karışıklığı kullandı." Gerçekten de Başbakan Netanyahu Arap Baharı boyunca Filistinliler ile iş birliğine yanaşmamış ve hatta 2014 yılında son zamanlarda yapılan en ağır ve kapsamlı Gazze operasyonunu gerçekleştirmiştir.

İsrail'in önceleri taraf tutmayarak dışarıdan takip etmek üzerine kurulu Arap Baharı politikası, bölgede İslamcı grupların pozisyon kazanmaya başlamasıyla değişim gösterir olmuştur. Mısır'da Müslüman Kardeşler destekli Muhammed Mursi'nin iktidara gelmesi, IŞİD'in¹ (Irak Şam İslam Devleti-Islamic State of Iraq and Syria-ISIS) Suriye topraklarını ele geçirip ilerlemeye başlaması ve Hizbullah'ın da Suriye'de iç savaşa dönüşen olaylara yavaş yavaş bir aktör olarak katılmasıyla İsrail'in güvenlik kaygıları derinleşmiştir (Aran ve Fleischmann, 2018, s. 3). Arap Baharının ilerleyen zaman zarfında aldığı yol, İsrail'in Arap Baharı politikasını gözden geçirmesini sağlamıştır.

Mısır'da 3 Temmuz 2013'de Genelkurmay Başkanı Abdulfettah el Sisi önderliğinde yapılan bir darbe ile Muhammed Mursi iktidarına son verilerek, Müslüman Kardeşlerin mevzi kaybetmesi ve Suriye'de olayların iç savaşa dönüşmesi ile uluslararası kamuoyu artık Ortadoğu'da istikrarsızlığın nedeni olarak İsrail'i görmemeye ve hatta Ortadoğu denilince Filistin mücadelesini değil de Arap Baharı olaylarını

¹ IŞİD Örgütü literatürde farklı isimlerle anılmaktadır. Örneğin; İslam Devleti, Irak ve Levant İslam Devleti (Islamic State of Iraq and Levant-İSİL) gibi. Örgütün Arapça isminden hareketle DAEŞ (Ad-Davla Al-İslâmiyya fi al-'Irâq wa-sh-Shâm) ya da DAİŞ gibi isimler de kullanılmaktadır. Bu çalışmada örgütün literatürde yaygın kullanımı olan IŞİD ifadesi kullanılmaktadır.

konusmaya başlamıştır. Artık bölgenin en önemli sorunu Filistin ile İsrail arasında kalıcı barışın tesisi olmaktan çıkmıştır. Böylelikle kimse ne İsrail’de Filistin ile barış masasına oturmak istemeyen sağ görüşlü siyasal partilerin yükselişini, ne de Filistinlilerin Hamas ve El-Fetih arasındaki bölünmüşlüğü konuştur olmuştur. Üstelik 1979’dan beri İsrail’in bölgedeki önemli sorunlarından biri olan İran’ın da Arap Baharı ile birlikte bölgedeki gücü ve etkisi artmaya başlamıştır (Tür, 2015, s. 90).

İran bu süreci İslamcı grupların bölgede yükselişe geçmesini sağlayacak bir olanak gibi görmüştür. Hatta İran hükümeti, Mısır gibi Amerikan müttefiki olan güçlü bir Arap devletinin bu olaylarla güç kaybedeceğini ve böylelikle İran’ın bölgesel etkisinin artacağını düşünmüştür (Chubin, 2012, ss.14-15). Mısır, Tunus ve Libya’da yaşanan toplumsal olayları destekleyen İran, ülkede ciddi bir muhalif hareket olmasına rağmen Suriye’de Cumhurbaşkanı Esad’ın yanında yer almıştır. İran hükümeti kendilerinin demokrasi ve insan hakları söylemleri ile ön plana çıkan olayların destekçisi olduklarını öne sürmüştür. Bu amaçla 1979 İran İslam Devrimi ile Arap Baharı olayları arasında benzerlik olduğu iddia edilmiş ve süreç İran’da “İslami Uyanış” olarak etiketlenmiştir. 4 Şubat 2011’de Ayetullah Hamaney Cuma namazının ardından bir hutbe vermiş ve 1979 devriminin batı yanlısı Şah’ı devirerek, ülkeye bağımsızlık, adalet ve demokrasi getirdiğini söylemiştir (Jaspal, y.y., s.424). Benzer şekilde Ruhani Lider Seyyid Ali Hamaney 13 Eylül 2012’de yaptığı açıklamasında Arap Baharı olayları ile ilgili yorum yaparken bunun bir İslami uyanış olduğunu ifade etmiştir (The Office of Supreme Leader, 2012). İran’ın bu tavrı yani Arap Baharını sahiplenici bir tutum benimsemesi ve bunu İslami karaktere bürümeye çalışması İsrail’in endişelerini iyice arttırmıştır. Üstelik Suriye’de halk hareketleri yıllar geçtikçe ülkeyi daha çok kaosun içerisine sürüklemiş ve mesele sıradan bir protesto eylemi olmanın ötesine geçmiştir. İsrail de diğer ülkeler gibi, olayların dönüşümünü yakından izlemiştir.

Suriye’de halk hareketi aslında bir anda iç savaşa dönüşmemiştir. Suriye’de yaşanan karışıklığın birkaç evresi bulunmaktadır. Olayların ilk evresi 2011 yılında başlamış ve Dera’nın güneyinde kamu binalarının duvarlarına hükümet karşıtı grafiti çizimleri yapılmış, birkaç barışçıl gösteri düzenlenmiştir. İkinci evre 2012’de başlamış ve rejim muhalifleri

örgütlenerek silahlanmış ve Halep ile kuzeyde birkaç kilit şehrin kontrolünü ele geçirmiştir. Cumhurbaşkanı Esad hızla mevzi kaybetmeye başlayınca, Hizbullah ve İran Devrim Muhafızları hükümetin yanında yer almak üzere destek grup göndermiştir. 2014 yılına gelindiğinde IŞİD, Rakka başta olmak üzere Suriye topraklarının yaklaşık üçte birlik kısmında kontrolü ele geçirmiştir. 2015'de başlayan dördüncü aşamaya gelindiğinde Rusya, Cumhurbaşkanı Esad'ı desteklemek ve muhalifleri bastırmak için askeri müdahalede bulunmuş ve hatta bölgeye hava savunma sistemi kurarak, gelişmiş silahlarını Suriye'ye yollamıştır. Hizbullah ve İran da bu süreçte bölgedeki faaliyetlerini arttırmıştır. Rusya, İran ve Hizbullah'ın desteği ile bu aşamada Cumhurbaşkanı Esad ülkede kontrol altında tuttuğu yerleri genişletmiş, Halep dâhil olmak üzere stratejik şehirleri geri almayı başarmıştır. 2017 yılına gelindiğinde Cumhurbaşkanı Esad, Suriye'nin kırsal kesimlerini birleştirmeyi başarmıştır. 2018 yılında ise Suriye rejimi olayların filizlendiği Dera'yı ele geçirmiştir (Yacoubian, 2020). İsrail bu süreçte olayları dışarıdan izleme siyasetinden vazgeçerek, aktif bir tavır takınmaya başlamıştır.

İsrail'in 2011-2017 Arası Dönemde Suriye İç Savaşı'nı Yorumlama Şekli

Suriye'de olayların baş gösterdiği andan itibaren üç yıllık bir dönemde İsrail bu ülkede yaşanan gelişmeleri endişe verici bulmuştur. IŞİD'in varlığı, rejim muhaliflerinin bazı alanlarda kontrolü ele geçirmesi ve derken İran ve Hizbullah'ın burada yaşanan gelişmelere eklenmesi, İsrail'in korkuyla bundan sonraki aşamanın ne olacağını hesaplamaya çabalamasıyla geçmiştir. İsrail hükümeti Suriye'de hangi olasılığın ulusal çıkarları için daha rasyonel olacağını saptamaya çalışmıştır. İsrail olaylar rayından çıkmasına rağmen ilk etapta Cumhurbaşkanı Esad'ın görevde kalması ihtimalini hesaplamaya çalışmıştır. Her ne kadar İsrail Esad rejimi ile anlaşamıyor olsa da, onun iktidarda kalması ihtimalinin, görevden uzaklaşması sonrasında ülkede oluşacak olan belirsizlikten daha iyi olabileceğini düşünmüştür (Tür, 2015, s. 97).

Bu noktada İsrail, Cumhurbaşkanı Esad için "tanıdık bir düşman-devil we know" ifadesini kullanmıştır. "Tanıdık düşman" yakıştırması

aslında ilk defa 2005 yılında o dönem Başbakan olan Ariel Şeron tarafından kullanılmıştır. Başbakan Ariel Şeron bu ifadeyi, dönemin ABD Başkanı Bush'un Suriye'de rejim değişikliğinden yana olduklarını açıkladığı zaman kullanmıştır. Başbakan Şeron, Suriye'de etkili bir muhalif grup olan Müslüman Kardeşler'in kontrolü ele geçirmesindenense, Cumhurbaşkanı Esad'ın siyasal sisteme hâkim olmasını daha rasyonel bulduklarını ifade etmek için "tanıdık düşman" ifadesini kullanmıştır (Azoulay, 2013). Arap Baharı olayları başladığında da İsrail, aynı bakış açısını sürdürmeye devam etmiştir. Suriye'de daha radikal veya aşırılık yanlısı bir rejimin oluşması ihtimali ile kıyaslanınca Cumhurbaşkanı Esad öngörülebilir bir rejim olarak değerlendirilmiştir. İsrail, Suriye'nin sahip olduğu karadan havaya gelişmiş füze sistemleri, Scud füzeleri ve kimyasal savaş başlıklarını göz önünde bulundurunca, Esad rejiminin iktidarda kalmasının daha az zararlı olacağını hesaplamıştır. Örneğin, İsrail'in önde gelen basın yayın kuruluşlarından Jerusalem Post'ta 2011 yılında Yaakov Katz bu bakış açısını yansıtan bir yazı yayımlamıştır. Katz, bu etkili silahların İsrail karşıtı grupların eline geçmesi olasılığından duyulan endişeyi dile getirmiştir. Böylelikle Cumhurbaşkanı Esad'dan daha radikal ve aşırılık yanlısı gruplar iktidara gelirse, bunun İsrail için oluşturacağı sorunlar göz önünde bulundurulmaya başlanmıştır (Katz, 2011).

Suriye'de iç karışıklıklar devam ettikçe ülkenin geleceğine ilişkin başka olasılıklar da belirmiştir. Örneğin Cumhurbaşkanı Esad'ın devrilmesi ihtimalini göz önüne alan İsrail böylesi bir durumu tam bir bölgesel kaos olarak nitelendirmiştir. Zira Esad rejimi devrilirse, İsrail'in başlıca düşmanı olan İran ve Hizbullah'ın bu ülkede oluşacak güç boşluğunu doldurmasından kaygılanılmıştır. Ülkede nasıl bir sistemin kurulacağını ve gücün hangi gruba geçeceğini belirsiz olduğu bu tür bir olasılık, İsrail için bir tehlike olarak görülmüştür. Öte yandan İsrail'de bir de şu ihtimal tartışılmaya başlanmıştır; İsrail kendisini Ortadoğu'nun tek Batılı anlamda demokratik ülkesi olarak görmektedir. Tunus'ta eylem yapan halk "ekmek, onur, özgürlük" derken, atılan sloganlar "halk rejimin değişmesini istiyor-halk başkanın değişmesini istiyor" şekline dönüştüğüne göre İsrail, Suriye'de gelir dağılımındaki adaletsizliğin kaldırılmasını, yolsuzluğun engellenmesini, demokrasinin

inşasını ve temel insan haklarına ulaşmayı talep eden muhalifleri neden bu anlamda desteklenmesin? (Tür, 2015, s. 97)

Muhaliflerin desteklenmesi olasılığına bakıldığında İsrail, Suriye'nin parçalanması ihtimalini de göz önüne almak zorunda kalmıştır. İsrail yanı başında askeri anlamda güçlü bir Suriye devletinin olmasındansa, bu ülkenin güçsüz ve dışa bağımlı olacak mikro devletlere bölünmesinin nasıl bir ortam oluşturacağını analiz etmeye başlamıştır. Suriye'nin olası bölünme senaryolarında İsrail'i korkutan husus, kendi sınırına yakın bölgelerde radikal Sünni grupların, örneğin IŞİD'in, yönetimi ele geçirmesi ihtimalidir. Bu sadece İsrail için değil, İsrail'in o yıllarda ilişkilerini geliştirmeye çalıştığı Ürdün için de tehlikeli olacaktır. Öte yandan Suriye topraklarında Alevi bir devletin kurulması, İran'ın nüfuz alanını arttırma ihtimali yaratacağı için, bu olasılık da İsrail için yine sorunlu bir husustur. İsrail bu senaryolarda sadece sınıra yakın bölgede bir Dürzî devletin kurulmasının olumlu bir durum olup, olmayacağını hesaplamaya çalışmıştır. Bu olasılığın üzerinde durulmasının sebebi ise hem Golan Tepeleri'nde yaşayan Dürzî nüfusun bulunması, hem de bu türden bir mikro devletin İsrail ve Ürdün arasında bir tampon alan oluşturması ihtimalidir (Anadolu Ajansı, 2015). Ancak Dürzî grupların talepleri de İsrail için tehlikeli olabileceğinden, Suriye'nin olası parçalanması senaryoları İsrail için yine olumlu bir ihtimal olarak görülmemiştir. İsrail'i Suriye İç Savaşı'nda pozisyon almaya iten en önemli saik Golan Tepelerinin bu savaş boyunca yaşadığı akıbet olmuştur.

İç savaştan ve çatışmadan kaçan Suriyeli sığınmacılar Golan Tepelerine doğru kaydıkça, İsrail zaten yıllardır Suriye ile aralarında en tartışmalı bölge olan bu alanın radikal grupların kontrolüne geçmesinden endişelenmiştir. Golan Tepelerinde yaşayan Dürzî Arapların yıllardır Suriye ile birleşme talepleri olduğu ve Suriye İç Savaşı'nın artık bu alana kadar sıçradığı düşünülünce, İsrail'in sığınmacılardan tehdit algılaması politik bir zemine oturmaktadır. Bu yüzden İsrail, özellikle 2012 yılından beri sınıra gelen Suriyelilere insani amaçlı yardım etmekte ama onlara karşı olayların başından günümüze kadar "açık kapı politikası" uygulamamaktadır (Ahronheim, 2018).

Golan Tepelerinde taraflar arasında bir tampon bölge oluşturmak maksadıyla 1974 yılından beri görev alan BM'ye bağlı Ateşkes Gözlem

Gücü (United Nations Disengagement Observer Force-UNDOF) de (United Nations Disengagement Observer Force, y.y.) Suriye İç Savaşı düşük yoğunluklu çatışma şeklinde Golan Tepelerine sıçrayınca çaresiz kalmıştır. Örneğin, 12 Kasım 2012'de İsrail, Suriye'den Golan Tepelerine havan mermisi atıldığını belirterek, Suriye ordusuna tank atışı gerçekleştirmiştir. Bu hareketi ile İsrail, tampon bölgeden ateş açtığı için uluslararası toplumda bir kaygı yaratmıştır. Dönemin İsrail Stratejik İşler Bakanı Moshe Yaloon, Cumhurbaşkanı Esad'ın iktidarda durmaya çalışırken İsrail ile savaşmak istemeyeceğini düşündüklerini ifade ederken, Başbakan Netanyahu ülke sınırlarının aşılmasına çalışılmasına müsaade etmeyeceklerini söylemiştir (Balmer, 2012). Suriye'den daha sonraki zamanlarda da Golan Tepelerine havan topu atılmış, hatta Suriye ordusuna ait tanklar askerden arındırılmış bölgeye intikal etmiştir. Buna karşılık olarak da İsrail, BM Örgütü'ne resmi şikâyetle bulunmuş ve bu ihlallere karşılıksız kalmayacağını belirtmiştir (Sherwood, 2012).

2013 yılında da Golan Tepelerindeki huzursuzluk devam etmiş ve Suriye'den İsrail sınırına ateş edilmiştir. Cumhurbaşkanı Esad Mayıs 2013'te Hizbullah'a ait el-Manar televizyonuna yaptığı bir açıklamada, Suriye halkının işgal edilmiş Golan Tepelerini İsrail'den geri almak için baskı yaptığını söylemiştir (BBC News, 2013). Cumhurbaşkanı Esad'a yanıt bu defa İsrail Genel Kurmay Başkanı Beni Gantz'dan gelmiştir ve o, Cumhurbaşkanı Esad'ı uyarmış ve Suriye'de olaylar kötüye giderken Golan Tepelerindeki durumu bozmamak gerektiğinin altını çizmiştir. Aslında iç savaşın devam ettiği bir atmosferde Suriye-İsrail hattında gerginlikler arttıkça İsrail Suriye'ye yönelik tutumunu değiştirmeye başlamıştır. İsrail o dönem resmi olarak açıklamasa da kendi güvenliğini sağlamak için Golan Tepelerinde birtakım tedbirler almaya başlamıştır. İsrail, 2016'dan beri Şii milislere yapılan silah ticaretini engellemeye çalışmış, Golan Tepelerinde İran'a ait silahlı bir insansız hava aracını düşürmüştür (Craggs Mersinoglu, 2019).

Haziran 2016'da İsrail Savunma Güçleri "Operation Good Neighbor" yani İyi Komşuluk Operasyonu'nu başlatarak, hem İsrail'i Suriye İç Savaşı'nın dışında tutmaya, hem de Suriyeli sivillere insani amaçla yardım etmeye çalışmıştır. Böylelikle İsrail çatışma dışı pozisyonda olduğunu söylerken, 110'dan fazla insani yardım

operasyonu yaparak, sınıra yığılan yaralı Suriyelilere ve tedavi ihtiyacı duyan insanlara yardım götürmüştür (Israel Defence Forces, 2017).

Yıllardır Golan Tepeleri iki ülke arasında ihtilaf meselesidir. Zira bölge İsrail'in su ihtiyacının %15'ini karşılamaktadır ve İsrail işgal altında tuttuğu bu toprakları Suriye'ye bırakmak istememektedir. Golan Tepelerinde bulunan İsraili yetkililer, buraya gelen Suriyeliler ile ilgili olarak "Onlar bizim komşumuz" şeklinde bir açıklama yaptıktan sonra bunun üzerine bir kampanya başlatarak, yerlerinden edilmiş Suriyeli çocuklara yardım malzemeleri temin etmeye çalışmıştır (Bachner, 2018). Suriyeli sığınmacıların kitleler halinde Golan Tepeleri'ne gelmesi İsrail açısından bir yandan da bir güvenlik sıkıntısı oluşturmaktadır. Bu kaygılardan hareketle Başbakan Netanyahu Bakanlar Kurulu toplantısını 2016 yılında Golan Tepelerinde yaparak, burasının İsrail toprağı olduğunu tekrarlamış ve diğer devletleri de bu durumu tanımaya davet etmiştir. Başbakan Netanyahu'nun bu açıklamasından üç yıl sonra ABD Başkanı Donald Trump, tam da İsrail'in istediği şekliyle, Golan Tepelerini İsrail toprağı olarak gördüklerini deklare etmiştir (Boyras, 2019). Dolayısıyla zaten 1967 Savaşı'ndan beri Golan Tepeleri Suriye ile İsrail arasında yaşanan en ciddi ihtilaf konusu iken, bir de Suriyeli sığınmacıların buraya kitleler haline geliyor oluşları ve Suriye'den bu bölgeye yapılan saldırılar İsrail devletini köşeye sıkıştırmış, bu devletin ek tedbirler almasını zorunlu kılmıştır.

2017 Yılından İtibaren İsrail'in Suriye İç Savaşına Yönelik Politikasının Değişmesi

Suriye'de Cumhurbaşkanı Esad'ın kontrolü altında tuttuğu bölgeler daralıp, genişledikçe ve ülkedeki farklı ideoloji ve beklentilerdeki grupların kazandığı mevzi farklılaştıkça İsrail Suriye politikasını yeniden belirlemiştir. İsrail, Suriye iç savaşının ilk beş yılında tarafsız bir pozisyonu olduğunu söylemiştir ancak İran'ın Hizbullah'a silah transferi yapması, Rusya'nın Suriye'ye S-300 hava savunma füzeleri yerleştirmesi ve radikal İslamcı grupların Suriye'de devletin sahip olduğu gelişmiş silah sistemleri ve kitle imha silahlarını ele geçirme ihtimali belirince İsrail, Suriye'de Beşar Esad rejiminin iktidarda kalmasını tercih eder hale gelmiştir.

2017 yılında Başbakan Netanyahu, Suriye’de Hizbullah’a ulaştırılmaya çalışılan askeri mühimmat dolu konvoylar tespit edilince, İsrail’in onları yok etmek maksatlı operasyonlar yaptığını ve Mısır’ın yanı sıra Golan Tepelerinde de sınırı kapattıklarını açıklamıştır (Ravid, 2017). İsrail, İran’ı “Suriye’yi askeri üsse dönüştürmekle”, Suriye hükümetini ise İsrail topraklarına saldırmakla suçlamıştır. İsrail tarafından 2012 yılından beri Suriye topraklarına yönelik olarak yapılan operasyonlar hakkında ise İsrail bürokratları detaylı bir açıklama yapmaktan ya da bir tarih-olay örüntüsü belirtmekten kaçınmıştır (Tahhan, 2017).

İsraili yetkililer İsrail’in Suriye iç savaşında tarafsız kaldıklarını söyleseler de arada yapılan bazı açıklamalar bunun çok da gerçeği yansıtmadığını göstermektedir. İsrail, Cumhurbaşkanı Esad ülkesinde mevzi kaybettikçe, bölgede oluşan boşluğu IŞİD ve İran doldurmasını muhaliflerle temas kurmayı bir fırsat olarak görmüştür. Bunun da ötesinde Başbakan Netanyahu’nun 2019 yılında açıkladığı üzere son yıllarda İsrail, Suriye’de bazı nokta atışı askeri operasyonlar da yapmıştır. Örneğin İsrail Savunma Güçleri, Nisan 2017’de (Paton, 2017), Eylül 2018’de (Ghassani, 2018) ve Ocak 2019’da (Ahronheim vd., 2019) Şam Uluslararası Havaalanı ve yakınlarında İran’a ait olduğunu öne sürdükleri silah depolarını bombalamıştır. Ancak hem uluslararası basında hem de Suriye’de devlet destekli haber sitelerinde İsrail’in bu operasyonların ötesinde hamleleri olduğu öne sürülmüştür.

2017 yılından beri İsrail’in Suriye’deki muhalif gruplarla temasta bulunduğu ve onlara askeri malzeme yardımında bulunduğu ilişkin iddialar ortaya atılmaktaydı. Dahası bu takvimden de önce Suriye rejimi İsrail’in muhaliflere silah verdiğine ilişkin raporlar hazırlamaktaydı. Örneğin 2013 yılında Suriye devlet kanalı olan SANA haber ajansının aktardığına göre, rejim güçleri İdlib yakınlarında ellerinde İsrail yapımı silahlar olan muhalifleri yakalamıştı. Aynı yıl Hizbullah’a ait El-Manar televizyon kanalı Suriye savaş bölgesinde İsrail’e ait mühimmatların bulunduğunu açıklamış ve bu haber sitesi tarafından hazırlanan raporda İsrail’in muhaliflere doğrudan yardım ettiği iddia edilmiştir (Winer, 2013). O dönem İsraili bürokratlar bu söylemleri reddetmekteydi ve dahası Cumhurbaşkanı Esad’ın amacının ülkesindeki muhalifleri İsrail’in işbirlikçileri olarak yani Araplar arasında popüler bir söylem

olan “Siyonistlerle iş birliği yapan hainler” olarak etiketlemek ve onları Suriye halkı nezdinde itibarsızlaştırmak isteği olarak yorumlamıştı (Gross, 2019). İsrail devleti kendisine yöneltilen bu ithamlar hakkında bir açıklama yapmaz iken, uluslararası basın kuruluşları iddiaların yoğunlaştığı yere, Suriye'nin güneyine gidip, muhalif gruplarla temasta bulunmaya ve onların açıklamalarına yer vermeye başladı.

Örneğin The Wall Street Journal'da Rory Jones imzasıyla yayınlanan bir haberde İsrail ordusunun Suriye'deki muhalif grupların askeri komutanları ile iletişim halinde olduğu, hatta İsrail'in bazı muhalif komutanların maaşını ödediği, askeri mühimmat ve silah satın almalarına yardım ettiği ve İsrail'in bu tür operasyonlar ve yardımlar için ek bir bütçesinin olduğu öne sürülmüştür. Yazıda Suriyeli muhaliflerle görüşmeler yapıldığı belirtilmiş ve onlardan 2013 yılından beri İsrail'in iç savaşta yaralanan Suriyelilere sağlık hizmeti sunup, insani yardım malzemesi götürdüğü ve ülkenin sınıra yakın olan muhalif grupları finanse ettiği bilgisinin alındığı belirtilmiştir. Jones yazısında Golan Şövalyelerinden Moatasem el-Golani ile görüştiklerini ve onun; “İsrail kahramanca yanımızda durdu. Eğer onların yardımları olmasaydı, hayatta kalamazdık.” dediğini aktarmıştır (Jones, 2017).

2018 yılında Foreign Policy'de Elizabeth Tsurkov imzasıyla yayımlanan bir başka yazıda yine Suriye'nin güneyinde bir grup muhalif ile görüşme yapıldığı belirtilerek, onlardan edinilen bilgiler paylaşılmıştır. Yazıda İsrail'in Suriye'nin güneyinde en az 12 muhalif grubu silahlandığı ve finanse ettiği belirtilmiştir. Hatta İsrail'in 2013 yılından beri Kunetra ve Dara'da bulunan muhaliflere destek olduğu öne sürülmüştür. Tsurkov, İsrail'in bu şekilde davranmasının nedeninin ülke sınırına gelen İŞİD militanlarından kurtulmak ve İran destekli grupların bu hattı kontrol etmelerini engellemek olduğunu yazmıştır. Yazıda öne sürülen iddialardan birkaçı ise şöyledir; İsrail muhalifler adına savaşanların her birine aylık 75 dolar maaş vermektedir, bu grupların Suriye karaborsasından silah temin edebilmeleri için onlara ek ödemeler yapmaktadır ve bu gruplara makineler tüfekler ve nakliye araçları gibi onlar için stratejik olan malzeme tedarikinde bulunmaktadır. Bu bilgileri muhaliflerden aldıklarını vurgulamayı ihmal etmeyen Tsurkov, İsrail'den açık yardım gören bu gruplarda ayrıca Cumhurbaşkanı Esad onlara saldırırsa, İsrail'in onların yanında yer

olarak, duruma müdahale edeceği yönünde bir beklentilerinin oluştuğuna da dikkat çekmiştir. Ancak muhalifler bu hususta yanılmıştır çünkü Rus hava gücü tarafından desteklenen rejim kuvvetleri 2018 yazında muhaliflerin olduğu bölgeye operasyon yaptığında, İsrail duruma müdahale etmemiştir. Tsurkov'un yazısında belirttiğine göre bu yaşananların ardından muhalifler; "Bu unutmayacağımız bir derstir. İsrail insanlığı umursamıyor. Onun ilgilendiği tek şey kendi çıkarları." demiştir (Tsurkov, 2018).

Bu iki yazının dışında İsrail basınından Haaretz'de 2019 yılında benzer bir yazı kaleme alınmış ve İsrail'in Suriyeli muhaliflere olan desteğinden söz edilmiştir. Daniel Levy imzasıyla yayımlanan yazıda İsrail Savunma Güçleri Başkanı Gadi Eizenkot'un görev süresinin bitimine az bir süre kala İngiliz Sunday Times'a verdiği bir röportajda yaptığı açıklamaya da yer verilmiştir (Levy, 2019). İsrail basını aslında bu konu hakkında yayın yapmamaya özen gösterirken, ülkede üst düzey yetkili olan İsrail Savunma Güçleri Başkanı bu iddiaların kısmen doğru olduğundan söz edince, durum değişmiştir.

Başkan Eizenkot o döneme kadar sessiz kalınan konu hakkında çarpıcı açıklamalarda bulunmuştur. Başkan Eizenkot İsrail'in Golan Tepeleri'nde rejim karşıtı muhalif gruplara kendilerini koruyabilmeleri için hafif silahlar verdiğini söylemiştir. Bu açıklama kritik önemdedir zira İsrail kendisine daha önce yöneltilen bu iddiaları reddetmiş ve Golan Tepeleri'nde hep insani yardımda bulunarak sağlık hizmeti sunduklarını açıklamıştır. Başkan Eizenkot 2017 yılından beri İsrail'in İran'ın Suriye'de inşa ettiği tesisleri bombaladığını da söylemiştir. Bu tarihten beri radarın altında uçuş yaparak her hafta düzenli saldırıya geçtiklerini söyleyen Genelkurmay Başkanı, İsrail'in bu operasyonları ile ilgili o zamana kadar herhangi olarak bir açıklama yapmadığını da sözlerine eklemiştir (Pfeffer, 2019). Böylelikle İsrail'de ilk defa üst düzey askeri yetkili 2017 yılından beri İsrail'in Suriye İç Savaşı'nda tarafsız olmadığını ve muhalifleri destekleyerek bir pozisyon aldığını resmen açıklamıştır.

Öte yandan Genelkurmay Başkanı Eizenkot, bir İsrail televizyon kanalına verdiği röportajda da İran'ın Suriye'de bir askeri altyapı inşa ederek, yeni bir cephe açmaya çalıştığını ve İsrail'in buna izin vermeyerek, aslında 2017'den beri Suriye'de ve hatta başka ülkelerde de

İsrail'in güvenliğini sağlamak amacıyla nokta atışı askeri operasyonlar yaptıklarını açıklamıştır (Fırat, 2019).

Hem Genelkurmay Başkanı'nun bu açıklamaları hem de Başbakan Netanyahu'nun ülkesinin Şam Uluslararası Hava alanını bombaladığını kabul etmesi, İsrail'in Suriye siyasetindeki pozisyonunu göstermekten artık çekinmediğini ve İran'a karşı Suriye'deki tavrını ortaya koymaya başladığını göstermektedir. İsrail artık İran söz konusu olduğunda Suriye'de ciddi adımlar atmaktadır ve sınırındaki bir ülkenin doğrudan İran kontrolüne geçmesini engellemeye yönelik her türlü hamleyi yapabileceğini de belirtmektedir. Üstelik İsrail, Rusya ile ilişkilerinin gerilmesi pahasına bunu yapmaktadır. Bu haliyle de İsrail'in artık Suriye İç Savaşı'nda tarafsız kaldığı ve savaşa müdahil olmadığı söylenememektedir. İsrail'in hedefi İran'ın Suriye'deki askeri varlığını sonlandırmaktır.

İsrail devleti ilerleyen süreçte Suriye'de bulunan Kudüs Gücü üslerine ve Hizbullah gruplarının üslendiği mevzilere hava operasyonlarını arttırmıştır ve Rusya'nın Suriye'ye verdiği S-300 hava savunma sisteminin aktif çalışır bir pozisyonda olmaması İsrail'in bu operasyonlarını kolaylaştırmıştır. İsrail bir yandan Suriye topraklarında hava operasyonları yaparken, bir yandan da Cumhurbaşkanı Esad'ı İran ile geliştirdiği ilişki yüzünden uyarmaya da devam etmiştir. Ancak Suriye rejimi, İsrail'in uyarılarının aksine İran ile özellikle askeri alanda iş birliğini geliştirmeye devam etmektedir. Hatta İran Genelkurmay Başkanı Muhammed Bakırî'nin 7 Temmuz 2020'de Suriye'ye yaptığı resmi ziyarette taraflar arasında yeni bir askeri ve güvenlik alanlarında iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Suriye rejimi Rusya ile ilişkilerini istediği seyirde tutamadığında yanında hiç olmazsa İran'ın olmasını istediği için, ABD ve İsrail'in baskılarına rağmen bu ülke ile ilişkilerini iyi seviyede tutmaya devam etmektedir (Abdulmecid, 2020).

Sonuç

Arap Baharı olarak adlandırılan toplumsal olaylar Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgesinde yeni tür bir toplumsal hareket başlatmıştır. Bu hareketlerin yayılması ve hızlanmasında etken olan faktörler arasında bölge ülkelerinin ortak sorunları olan gelir dağılımındaki eşitsizlik, geniş halk yığınlarının siyasal sistemden dışlanmaları ve kendilerini siyasal

yapının bir parçası olarak görmemeleri gibi etkenler yer almaktadır. Ancak büyük umutlarla başlayan bu eylemler, aslında hiçbir bölge ülkesinde tam anlamıyla bir dönüşümün yaşanmasını sağlamamış, aksine Suriye’de olduğu gibi uzun yıllar süren iç karışıklıklara zemin hazırlamıştır.

1987’de başlayan İntifada hareketleri ile sivil itaatsizlik eylemleriyle uzun yıllardan beri uğraşan İsrail, Arap Baharı olaylarının başlamasıyla birlikte bu defa komşusu olan ülkelerde yaşanan sorunlardan kaynaklanan güvenlik krizi ile karşı karşıya kalmıştır. İsrail, hem Filistin halkının bu süreçten etkilenmesinden korktuğundan, hem de içte yaşadığı ekonomik kriz yüzünden bunalmakta olan kendi halkının da olayların tesirinde kalmasından endişe ettiğinden olayların ilk aşamasında sessizce gelişmeleri izlemiştir. Ancak Başbakan Netanyahu 2011 yılından itibaren bir yandan da bu olaylara olumlu yaklaşımaması gerektiği ve sürecin sanıldığı gibi işlemeyebileceği hakkında uyarılarda bulunmuştur. İsrail, aslında sürecin başından beri olayların sıradan bir demokratik hak talebi meselesi olmadığına dikkat çekmeye çalışmıştır.

Suriye’deki protestolar bir iç savaşa dönüşüp, ülkede oluşan istikrarsızlığı ve güç boşluğunu IŞİD gibi radikal örgütler ya da İran ve Hizbullah gibi İsrail’in düşmanları doldurmaya başlayınca, İsrail buna müsaade etmeyeceğini göstermek için çeşitli adımlar atmıştır. İsrail’in güncellenmiş Suriye politikası; Hizbullah ve Kudüs Gücü gruplarının Suriye’de inşa etmeye çalıştığı askeri tesisleri ortadan kaldırmak, İran’ın Hizbullah’a silah transferini engellemek ve Suriye rejiminin Golan Tepelerini geri almaya yönelik eylemlerini boşa çıkartmak için bu alanda bulunan muhalifleri desteklemek ancak bunu uluslararası toplumun öğrenmesini engelleyerek yapmak olmuştur. Ancak bilginin gittikçe küreselleşmesi ve İsrail’in muhalif gruplarla ilişkilerinin çeşitli haber sitelerinde dillendirilmesiyle birlikte İsrail, Suriye İç Savaşı’na yönelik tavrını net bir şekilde ortaya koymaya başlamış ancak geçmiş hakkında yorum yapmaksızın bunu gerçekleştirmeye özen göstermiştir.

Suriye’de devam etmekte olan istikrarsızlığın ne zaman, hangi koşullarda sona ereceği belirsizdir ancak İsrail son yıllarda kendi iç siyasetinde de sıkıntılar ve siyasal çalkantılar yaşamaktadır. Bu nedenle hedefi Suriye’de kendi çıkarlarına en uygun olacak gelişmelerin yaşanmasını sağlamak ve bu alanda oluşan istikrarsızlığın kendi

topraklarını etkilemesini engellemektir. İsraili bürokratlar Suriye politikalarına ilişkin resmi bir açıklama yapmaktan kaçınıyorlar da, İsrail yıllar içerisinde alanda bulunan farklı aktörleri destekleyerek, aslında sanıldığı gibi Suriye İç Savaşı'nda tarafsız kalmamıştır. Dolayısıyla İsrail, Suriye'de yıllar içerisinde karşısına çıkan olasılıkları hep hesaplamış, fırsatları ise değerlendirmeye çalışmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

**Israel's Approach to The Arab Spring and Its
Position Towards The Syria Civil War**

*

Pınar Özden Cankara
Bilecik Şeyh Edebali University

The events that took place in Tunisia in the last month of 2010 affected not only the North African countries but also the Middle East. The Arab Spring, which turned into a new kind of social movement, upset all the balances in the Middle East. When the terrorist organization ISIS started to fill the instability in the region, all the regional countries had to review their security policies.

Israel also has to develop new security strategies because of the destabilization of its neighbors during the Arab Spring and the increase of ISIS's dominance in the area. Therefore, unlike some Western countries, Israel did not interpret the Arab Spring process as a struggle for rights in the field of democracy. For this reason, Israel has approached the issue cautiously since the beginning of the events and had to make process analysis.

First of all, Israel became concerned about the possibility that the Palestinian groups with which it was already in conflict would increase their actions due to the Arab Spring. On the other hand, Prime Minister Benjamin Netanyahu was concerned that his own people would be affected by the discourses of "freedom and equality", as there were economic crises and political instability in his country for a while. Although Israel sees itself as the only democratic country in the Middle East, the rhetoric of the Arab Spring was also found dangerous in terms of domestic security, since the coalition governments formed were unstable. However, despite these possibilities, Israel preferred to deal with the Arab Spring in general with the problems it created in foreign policy.

The spread of the events to Egypt and Syria, which are neighbors, caused Israel to develop a strategy. The abolition of the Hosni Mubarak regime in Egypt and the election of Mohammed Morsi from the Muslim

Brotherhood Organization, which has an Islamist identity, increased Israel's concern about the Arab Spring developments. On the other hand, when the public protest in Syria turned into a civil war involving different groups and ISIS made a move from Iraq to Syria, Israel reviewed its options.

While Israel has not seen Egypt as a threat to itself since the Camp David process, the fact that an Islamist group came to power in the country has changed this situation. On the other hand, Israel's relations with the Bashar Assad regime in Syria are not friendly, unlike Egypt during the Mubarak era, but the new developments in this country have radically changed Israel's perception of Bashar Assad. As Syria was dragged into instability, Hezbollah and Iran started to take positions in this country. With Israel holding the Golan Heights, the engagement of Hezbollah and Iran, its biggest enemies in the region, to the Syrian Civil War was the last thing Israel expected to happen. If President Assad is overthrown from political power, the issue of who will try to claim Syrian lands has turned into a new security threat for Israel. The possible fragmentation scenarios of Syria were such a development that would endanger the Golan Heights, the buffer zone between Syria and Israel.

Israel calculated all possible scenarios in the Syrian Civil War and shaped its Syria policy according to these possibilities. In the early years of the events, Israel thought; Was the overthrow of Bashar Assad a development in favor of Israel? Israel would never want a strong Syrian state to be right next to it and lay claim to the Golan Heights. The Arab Spring was breaking the power of President Assad. Instead of a strong and integrated Syria under President Assad, it was calculated how it would be for Israel to have new states divided into micro-states, unstable and even economically dependent on foreign countries. Israel worried about the possibility of radical terrorist organizations such as ISIS establishing a state in a region close to its border in such a possibility. In fact, since the possibility of establishing a small Alawite state on Syrian territory would be a development that would increase Iran's regional influence, Israel concluded that the possibility of the division of Syria would pose a greater danger to itself.

As the civil war in Syria intensified over the years and events moved towards the Golan Heights, Israel thought that it was an inadequate

policy to stand aside and just assess the situation. In 2016, Israel launched the “Operation Good Neighborhood”, striving to deliver humanitarian aid to Syrian civilians. Thus Israel's humanitarian aid operations began. Moreover, as refugees from Syria arrived in the Golan Heights, Prime Minister Netanyahu focused on underlining that this area is Israeli territory and ensuring that the population structure in the region is not deteriorated.

By 2017, Israel reviewed the situation in Syria. Iran's supply of weapons to Hezbollah and Israel's detection, the Russian Federation's placing of S-300 air defense missiles on Syrian territory, and the possibility of Islamist groups gaining ground in the country led Israel to prefer Bashar Assad to unknown scenarios. Israel has also increased its accusations against Iran. In 2019, Prime Minister Benjamin Netanyahu announced that his country was conducting pinpoint military operations in Syria. Although Israeli bureaucrats say that they have been neutral and out of conflict in the Syrian civil war since the beginning of the events, they have made critical moves to establish the security of their country, and in fact, they have not remained neutral in this long-term problem.

Kaynakça / References

- Abdulmecid, M. (2020). İran Genelkurmay Başkanı'nın Suriye Ziyareti. *İran Araştırmaları Merkezi*. 03 Kasım 2020 tarihinde <https://iramcenter.org/iran-genelkurmay-baskaninin-suriye-ziyareti/> adresinden erişildi.
- Ahronheim, A. (2018). IDF: Israel Will not open borders to Syrians, humanitarian aid to continue. *The Jerusalem Post*, 20 Eylül 2020 tarihinde <https://www.jpost.com/middle-east/idf-israel-will-not-open-borders-to-syrians-humanitarian-aid-to-continue-561176> adresinden erişildi.
- Ahronheim, A., Frantzman, S. J., Jaffe-Hoffman, M. (2019). IDF Destroys Iranian Weapons, Military Sites in Predawn Attack on Syria, *The Jerusalem Post*, 3 Ekim 2020 tarihinde <https://www.jpost.com/israel-news/report-idf-is-attacking-iranian-targets-in-syria-578087>, adresinde erişildi.

- Anadolu Ajansı. (2015). Israel prefers 'devil we know' in Syria: Analysts. 30 Ekim 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/en/analysis-news/israel-prefers-devil-we-know-in-syria-analysts/490981> adresinden erişildi.
- Aran, A. ve Fleischmann, L. (2019). Framing and Foreign Policy-Israel's Response to the Arab Uprisings. *International Studies Review* 21(4):614–39. doi: 10.1093/isr/viy055.
- Azoulay, M. (2013). The Devil We Know Revisited: Israeli Thinking on the Future of the Assad Regime. *The Institute for National Security Studies (INSS) Insights* (427). 15 Eylül 2020 tarihinde <https://css.ethz.ch/en/services/digital-library/series.html/136092> adresinden erişildi.
- Bachner, M. (2018). "Israeli Communities Collect Toys, Candy, Clothes for Syrian Refugees", *The Times of Israel*, 21 Eylül 2020 tarihinde <https://www.timesofisrael.com/israeli-communities-collect-toys-candy-clothes-for-syrian-refugees/> adresinden erişildi.
- Balmer, C. (2012). "Israel Hits Syrian Artillery That Fired on Golan". *Reuters*. 25 Eylül 2020 tarihinde <https://in.reuters.com/article/us-syria-crisis-golan-tank/israel-hits-syrian-artillery-that-fired-on-golan-idUSBRE8AB12N20121112> adresinden erişildi.
- Barak, R. (2011). Netanyahu: Arab Spring Pushing Mideast Backward, Not Forward. *Haaretz*. 01 Eylül 2020 tarihinde <https://www.haaretz.com/1.5212736> adresinden erişildi.
- BBC News. (2013). Esad'dan İsrail'e Hava Saldırısı ve Golan Uyarısı. 29 Eylül 2020 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/05/130531_esad_almanar adresinden erişildi.
- Boyras, T. A. (2019). İşgal Altındaki Golan Tepeleri İsrail İçin Neden Önemli?, *Anadolu Ajansı*. 22 Eylül 2019 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/isgal-altindaki-golan-tepeleri-israil-icin-neden-onemli/1425457> adresinden erişildi.
- Byman, D. (2011). Israel's pessimistic view of the Arab spring. *Washington Quarterly* 34(3):123–36. doi: 10.1080/0163660X.2011.588139.
- Chubin, S. (2012). Iran and the Arab Spring: Ascendancy Frustrated. *Gulf Research Center Gulf Papers*.

- Craggs Mersinoglu, Y. (2019). Israel in the Golan Heights-a Timeline. *Financial Times*. 25 Eylül 2020 tarihinde <https://www.ft.com/content/8b1a72c2-4c8e-11e9-8b7f-d49067e0f50d> adresinden erişildi.
- Fırat, E. (2019). İsrail Genelkurmay Eizenkot: Suriye ve başka ülkelerde binlerce hedefe saldırı düzenledik. *Anadolu Ajansı*. 02 Kasım 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-genelkurmay-eizenkot-suriye-ve-baska-ulkelerde-binlerce-hedefe-saldiri-duzenledik/1363157> adresinden erişildi.
- Ghassani, O. (2018). Israel Bombs Iranian Weapons-Loaded Aircraft in Syria, Anadolu Ajansı, 13 Ekim 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/israel-bombs-iranian-weapons-loaded-aircraft-in-syria/1255914> adresinden erişildi.
- Gross, J. A. (2019). IDF Chief Finally Acknowledges That Israel Supplied Weapons To Syrian Rebels. *The Times of Israel*. 05 Ekim 2020 tarihinde <https://www.timesofisrael.com/idf-chief-acknowledges-long-claimed-weapons-supply-to-syrian-rebels/> adresinden erişildi.
- Hexel, R. (2011). Brilliant Rhetoric devoid of Political Substance Netanyahu's Speech on Capitol Hill. *Friedrich Ebert Stiftung Policy Paper*., 25 Ağustos 2020 tarihinde <https://library.fes.de/pdf-files/iez/08180.pdf> adresinden erişildi.
- Israel Defence Forces. (2017). Operation Good Neighbours. 20 Eylül 2020 tarihinde <https://www.idf.il/en/minisites/operation-good-neighbor/operation-good-neighbor-inside-the-idf-s-effort-to-provide-aid-to-syria> adresinden erişildi.
- Israel Ministry of Foreign Affairs. (2011). PM Netanyahu Addresses the Knesset: The Situation in Egypt. 24 Ağustos 2020 tarihinde https://mfa.gov.il/mfa/pressroom/2011/pages/pm_netanyahu_addresses_knesset_situation_egypt_2-feb-2011.aspx adresinden erişildi.
- Jaspal, R. (y.y.). Representing the Arab Spring in the Iranian Press: Islamic Awakening or Foreign-Sponsored Terror? *Politics, Groups, and Identities* 2(3):422–42. doi: 10.1080/21565503.2014.925814.
- Jones, R. (2017). Israel Gives Secret Aid to Syrian Rebels. *The Wall Street Journal*. 01 Kasım 2020 tarihinde <https://www.wsj.com/articles/israel-gives-secret-aid-to-syrian-rebels-1497813430> adresinden erişildi.

- Katz, Y. (2011). For All His Faults, Assad is The Devil We Know. *Jerusalem Post*. 16 Eylül 2020 tarihinde <https://www.jpost.com/middle-east/for-all-his-faults-assad-is-the-devil-we-know>, adresinden erişildi.
- Levy, D. (2019). Israel Just Admitted Arming anti-Assad Syrian Rebels. Big Mistake. *Haaretz*. 02 Kasım 2020 tarihinde <https://www.haaretz.com/israel-news/.premium-israel-just-admitted-arming-anti-assad-syrian-rebels-big-mistake-1.6894850> adresinden erişildi.
- Office of Supreme Leader. (2012). Supreme Leader's Message Condemning Anti-Islam Film. 01 Mayıs 2019 tarihinde <https://www.leader.ir/en/content/9842/Supreme-Leader's-Message-Condemning-Anti-Islam-Film> adresinden erişildi.
- Paton, C. (2017). Israeli Strike Hits Iranian Arms Depot Near Damascus Airport, *Newsweek*, 3 Ekim 2020 tarihinde <https://www.newsweek.com/israeli-strike-hits-iranian-arms-depot-near-damascus-airport-causing-huge-590607> adresinden erişildi.
- Pfeffer, A. (2019). Smash the bases, spare the men-Israel's invisible war in Syria. *The Times*. 03 Kasım 2020 tarihinde <https://www.thetimes.co.uk/article/pummel-the-bases-miss-the-men-israel-s-invisible-war-in-syria-xpnl6khr8> adresinden erişildi.
- Ravid, B. (2017). Israel Struck Hezbollah Targets in Syria Dozens of Times, Netanyahu Reveals in Hot-mic Remarks. *Haaretz*. 30 Eylül 2020 tarihinde <https://www.haaretz.com/israel-news/netanyahu-israel-struck-hezbollah-targets-in-syria-dozens-of-times-1.5431227> adresinden erişildi.
- Sherwood, H.. (2011). Binyamin Netanyahu attacks Arab Spring Uprisings. *The Guardian*. Tarihinde 05 Eylül 2020 (<https://www.theguardian.com/world/2011/nov/24/israel-netanyahu-attacks-arab-spring>).
- Sherwood, H. (2012). Israel Fires Into Syria for Second Day. *The Guardian*. 24 Eylül 2020 tarihinde <https://www.theguardian.com/world/2012/nov/12/israel-fires-syria-second-day> adresinden erişildi.
- Tahhan, Z. (2017). Why does Israel keep attacking Syria? *Al Jazeera*. 30 Eylül 2020 tarihinde <https://www.aljazeera.com/features/2017/10/23/why-does-israel-keep-attacking-syria> adresinden erişildi.

- The White House. (2011). Remarks by the President on the Middle East and North Africa. 25 Ağustos 2020 tarihinde <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/05/19/remarks-president-middle-east-and-north-africa> adresinden erişildi.
- Tsurkov, E. (2018). Inside Israel's Secret Program to Back Syrian Rebels. *Foreign Policy*. 01 Kasım 2020 tarihinde <https://foreignpolicy.com/2018/09/06/in-secret-program-israel-armed-and-funded-rebel-groups-in-southern-syria/> adresinden erişildi.
- Tür, Ö. (2015). Israel and the Syrian Crisis: Between Keeping the Status Quo and Demanding Change. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi* 1(1), 85–103.
- United Nations Disengagement Observer Force. (y.y.). Background. 23 Eylül 2020 tarihinde <https://undof.unmissions.org/background> adresinden erişildi.
- Winer, S. (2013). Syria Says it Captured Israeli Weapons From Rebels. *Times of Israel*. 02 Kasım 2020 tarihinde <https://www.timesofisrael.com/syria-says-it-captured-israeli-weapons-from-rebels/> adresinden erişildi.
- Yacoubian, M. (2020). Syria Timeline: Since the Uprising Against Assad. *United States Institute of Peace*. 01 Ekim 2020 tarihinde <https://www.usip.org/publications/2020/07/syria-timeline-uprising-against-assad> adresinden erişildi.
- Zacharia, J. (y.y.) Israel Wary of Transition in Egypt, Concerned About Regional Stability. *The Washington Post*. 30 Ağustos 2020 tarihinde https://www.washingtonpost.com/national/israelworries-about-peace-amid-regional-tumult/2011/02/01/ABZtFbE_story.html adresinden erişildi.
- y.a.y. (2011). Barack Obama Joint Remarks to the Press Following Bilateral Meeting. 30 Ağustos 2020 tarihinde <https://www.americanrhetoric.com/speeches/PDFFiles/BarackObamaandBenyaminNetanyahuJointRemarks.pdf> adresinden erişildi.

Kaynakça Bilgisi / Citation Information

Özden-Cankara, Ö. (2021). İsrail'in Arap Baharı'na yaklaşımı ve Suriye iç savaşı'na yönelik pozisyonu. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(38), 5657-5685. DOI: 10.26466/opus.826966